
DOMAČE ZDRAVLJENJE NA RADIŠAH*

Damjana Žbontar

63

IZVLEČEK

Avtorica v članku obravnava predvsem domače ali primarno zdravljenje, nego bolnika na domu na Radišah na avstrijskem Koroškem od konca druge svetovne vojne do leta 1997.

KLJUČNE BESEDE: etnologija, etnomedicina, ljudska medicina, avstrijska Koroška, nega bolnika

ABSTRACT

The article focuses on home treatment or primary medicine and home care of patients at home in Radiše in Carinthia (Austria) from the end of the Second World War until 1997.

KEY WORDS: ethnology, ethno-medicine, folk medicine, Carinthia, care of patients

Uvod

Na avstrijskem Koroškem, na vzhodnem delu Gur, 10 km južno od Celovca, se razteza travnato-gozdnata planota, poseljena z osmimi bolj ali manj strnjenimi vasmimi: Lipice, Tuce, Verovec, Dvorec, Kozje, Radiše, Zgornje in Spodnje Rute, ki so združene v faro Radiše, do leta 1973 pa tudi v samostojno občino. Ko pišem o Radišah, pri tem mislim na celotno faro. Zaradi odmaknjene lege je Radišam do danes uspelo ohraniti določeno avtonomijo, v kulturnem, predvsem pa v jezikovnem smislu. V prispevku predstavljam izsledke o domačem ali primarnem zdravljenju, zbrane na temelju terenskega dela v fari Radiše v obdobju od 1994 do 1997. Večina podatkov se nanaša na omenjeno obdobje, preteklosti se dotikam le tedaj, ko le-ta osvetljuje, razlaga sedanost, oziroma je tako živ spomin nanjo, da je dejansko del sedanosti. Redki so opisi in spomini iz konca 19. stol., nekaj več jih je iz obdobja med prvo in drugo svetovno vojno, številnejši so iz obdobja po drugi svetovni vojni.

* Prispevek posreduje del izsledkov diplomske naloge z naslovom *Kaj pa nuca denar, če zdravja ni?*, ki sem jo leta 1998 pod mentorstvom prof. dr. Janeza Bogataja zagovarjala na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete v Ljubljani.

Ko je posameznik bolan, ima samo eno željo – biti zdrav za vsako ceno. V kolikor si ne more pomagati sam, poišče pomoč pri tistih, za katere misli, da vedo več. Ta odnos temelji na instinktu po samoohranitvi, po preživetju, ki je lasten vsem živim bitjem. Zdravljenje sem razdelila na dve stopnji: na domače ali primarno ter na uradno in alternativno ali sekundarno zdravljenje.¹

Domače ali **primarno zdravljenje** obsega preventivo (prehrana, gibanje, sprostitve ...) in kurativo (določitev bolezni in njenega vzroka, zdravljenje z magičnimi, naravnimi, kemičnimi sredstvi in tehničnimi pripomočki, nega bolnika). Kot domače zdravljenje pojmem zdravljenje brez obiska pri zdravniku ali alternativnem terapevtu v času bolezni, torej le na osnovi znanja, informacij in izkušenj, ki jih je posameznik pridobil ustno od sorodnikov, prijateljev, znancev ali s pomočjo literature, predavanj, medijev, dotedanjih obiskov pri zdravniku ...

Zdravljenje uradne in alternativne medicine oz. **sekundarno zdravljenje** obsega določena specialistična znanja, ki so pridobljena na državnih ustanovah – univerzi, šolah, tečajih. Pri alternativni medicini so poleg raznih (neuradno) organiziranih sistemov izobraževanja pomembne tudi dane sposobnosti alternativnega terapevta.

Uradna medicina pomeni uradno medicinsko doktrino v neki državi in zagovarja le tiste terapevtske pristope, katerih učinkovitost se da preveriti s kliničnim eksperimentom. Za to vrsto zdravljenja obstajajo znanstveno-racionalne osnove ali hipoteze.² Zdravljenji se lahko prepletata, dopolnjujeta ali sta povsem samostojni, odvisno od odločitve bolnika, njegovega zdravnika in terapevta.

Domači zdravniki

Zaradi neurejene in oddaljene zdravstvene službe, nelagodja pred zdravnikom, predvsem pa zaradi plačila se so Radišani pred drugo svetovno vojno raje kot po strokovno pomoč zatekali po nasvet k domačim zdravnikom.³ *“Prej denarja nismo imeli, smo sami iskali pomoč pri starih ženkihah, ki so okoli hodile pa trave nabirale; pa po vrtovih. Danes je pa denar in zdravnik.”*⁴ Domači zdravniki so bili navadno ljudje, ki so v skupnosti izstopali. Največkrat so živeli sami, brez svoje družine, osamljeno in odmaknjeno od vaškega dogajanja.⁵ Ljudje so jih zaradi njihovega znanja spoštovali, drugače pa niso bili preveč priljubljeni; otroci so se jih celo bali.

Bili so kmetje, rokodelci, tudi učitelji. Po zdravila so hodili vaščani na njihove domove, večkrat pa so jih tudi sami prinašali bolnikom. Zdravili so z zdravili naravnega

¹ Razdelitev sem delno povzela po magistrski nalogi Marije Mojce Terčelj z naslovom *Medicina in magija med Sokeji v Chiapasu (Mehika)*, Ljubljana 1992.

² Nevenka Židov, *Alternativna medicina v Sloveniji (etnološki vidik)*, Ljubljana 1997, str. 14.

³ Marija Makarovič, Sele in Selani, Celovec 1994, str. 490.

⁴ Citati seveda niso pisani v koroškem oz. radiškem narečju, kot bi marsikdo pričakoval. Informatorji namreč vedo, da je dialekt težje razumljiv, zato so z menoj govorili v nekakšni mešanici dialekt in knjižne slovenščine, odvisno od starosti in izobrazbe informatorja. Navajanje imen pri citatih se mi zdi neetično, zato sem se odločila, da informatorjev v teh primerih ne bom imenovala. Opomba se nanaša na vse citate v prispevku.

⁵ Damjana Žbontar, “Da bi le zdravje še bilo!”, v: *Glasnik SED* 36, št. 4, Ljubljana 1996, str. 38.



Radišanke prodajajo zelišča tudi na trgu v Celovcu (Celovec 1995, foto Sandra Habjanič, original hrani Damjana Žbontar)

izvora, raznimi čarovnimi postopki ali na oba načina.⁶ Znanje se je prenašalo iz roda v rod. *“Ljudska medicina je morala biti družinska tradicija. Da je bil generacijski prenos mogoč, je toliko stvari moralo ustrezati. Ni vsak pripravljen govoriti in ni vsak pripravljen poslušati. Zato ker, tudi če prejšnja dva pogoja nista bila izpolnjena, kljub vsemu slišiš, čeprav ne poslušáš in kljub vsemu vidiš, čeprav ne gledáš. Če je tradicija doma, boš nekaj že odnesel. Danes so pa knjige na razpolago. Si jo kupiš, ko želiš in imaš denar, jo vzameš s police in bereš, ko želiš in kar želiš. Jo odložiš, ko se ti ne ljubi več ali nimaš časa. Čisto drugače, kot če bi imel človeka.”*

Zdravljenje najpogostejših bolezní in nekaj zelišč je v preteklosti poznala vsaka gospodinja. Če po vseh njenih poskusih ni bilo bolje, so se posvetovali z domačo/im zdravnico/kom.

Nekaj let po drugi svetovni vojni ženske poleg družine, gospodinjstva in trdega kmečkega dela niso imele časa za nabiranje, čiščenje, rezanje, sušenje ... zdravilnih zelišč. Pred približno 15-imi leti pa so pod vplivom predavanj, literature, knjig, člankov (npr. podlistek “kräuterpfarrerja”⁷ dr. Hermana Weidingerja v *Kärnten Zeitung*) ter navezanosti in sožitja z naravo spet začele z nabiranjem ali kupovanjem zelišč ter naravnim zdravljenjem. *“Jaz sem zelo z naravo povezana in tudi verujem. Vedno od vigredi (pomladi)*

⁶ Marija Makarovič, Zdravstvena kultura agrarnega prebivalstva v 19. stoletju, v: Slovenski etnograf 33–34, Ljubljana 1991, str. 488.

⁷ Podobno kot pater Simon Ašič v Sloveniji, se v Avstriji z zdravilnimi zelišči ukvarja župnik dr. Herman Weidinger.

do jeseni pridem domov s polno torbo. Tako kot si stvari sledijo v naravi, tako jih uporabljam.” Še vedno so v fari ženske, ki se na zelišča bolj spoznajo in jih ljudje sprašujejo za nasvet ter prosijo za zdravila. Določeno znanje še vedno prehaja iz roda v rod.

Domača zdravila

V sredini 20. stoletja je uporaba domačih zdravil padla na najnižjo stopnjo doslej. Danes doživlja domače zdravljenje znaten preporod zaradi večjega upoštevanja stranskih učinkov kemičnih zdravil, razumevanja varstva okolja in želje ljudi, da bi prevzeli večjo odgovornost za svoje zdravje.⁸ Tudi farmacija počasi spoznava vrednost zelišč in jih ponuja v svojih lekarnah za pretirano plačilo, saj sodijo med “zeleno” zdravila brez recepta, ki so med ljudmi vedno bolj priljubljena.

Zelišča so rastline, ki imajo posebne lastnosti – aromatične, strupene, zdravilne, dišavne ...⁹ Najpogosteje uporabljana zelišča in druga rastlinska zdravilna sredstva za zunanje in notranje zdravljenje na Radišah so: arnika, baldrijan, bezeg, borovnica, brin, buča, čebula, česen, češmin, črna meta, glog, hrast, hren, janež, jelka, kamilica, kolmež, kopriva, krompir, krvavi mlečnik, kumina, lan, lapuh, lipa, luštrek, macesen, marjetica, melisa, navadni slezovec, netresk, njivska preslica, ognjič, oreh, oves, pelin, peteršilj, plahtica, pljučnik, poprova meta, rdeča pesa, regrat, rman, robidnica, slez, smetlika, smreka, suličasti trpotec, šentjanževa roža, tavžentroža, veliki trpotec, vrtnica, zelje, zlata rozga in žajbelj.

Na Radišah zelenjavni in zeliščni vrtovi niso ločeni. Kjer imajo kokoši, so ograjeni z žičnato ograjo. Znotraj samega vrta pa sta zelenjavni in zeliščni del prostorsko ločena. Zaradi enakomerne izrabe tal z zelišči in povrtninami na nakaj let kolobarijo, ker določena zelišča zemljo enostransko izčrpajo. Natančano vedo, katera zelišča lahko sadijo skupaj in katerih ne. Proti ušem in za boljšo rast škropijo z vodo, v kateri so bili namočeni rman in koprive. Na domačih vrtovih gojijo zelišča, ki so v naravi težje dostopna ali so pogosto v rabi. Vedo, da imajo največ učinkovitih sestavin divja in samonikla zelišča. Če je le mogoče, jih nabirajo sami. Tako vsaj vedo, v kakšnem okolju je rastlina rasla, ali je bila pravilno shranjena ... *“Tisto, kar pred vrati raste, moraš naprej povabiti. Se kar samo ponuja.” “Če kakšna reč vsako leto na novo požene, mora biti za zdravje.” “Pri meni, kar raste, to raste. Jaz nič ven ne trgam; je kakor en pragozd. Vsako leto gremo julija na planino Frauenmantel (op. Frauenmantel – plahtica) nabirat.”*

Uporabljajo tako sveža kot posušena zelišča. Sveža imajo sicer večjo zdravilno vrednost, suha pa lahko hranijo skozi vse leto. Pripravljajo čaje, prevretke, sirupe, tinkture, mazila, vroče in hladne obkladke. Dnevni odmerek čaja skuhamo iz jedilne žlice in pol suhih zelišč ter dobre pol litra vode. Naravnih zelišč ne priporočajo uživati v neomejenih količinah ... največ tri tedne zaporedoma, potem s kuro prekinejo, *“ker lahko kri tenka rata, se ustavi.”*

Nabiranje, gojenje in shranjevanje zelišč je izključno žensko opravilo. Posamezne dele rastlin nabirajo ob različnem času in na različne načine. Lepe čiste liste nabirajo v času najbujnejše rasti, ko je v njih največ učinkovin; cvetove, ko se odpirajo; plodove, ko dozori; korenine jeseni, ko se snovi že vrnejo iz listov v korenine, in lubje pozno

⁸ Lesley Bremness, Velika knjiga o zeliščih, Ljubljana 1997, str. 241–242.

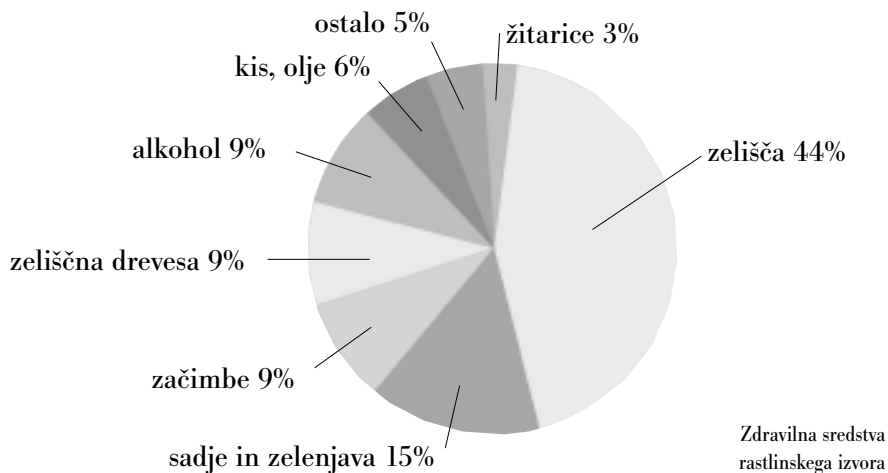
⁹ Slovar slovenskega knjižnega jezika 5, Ljubljana 1991, str. 864.



Vsaka hiša ima poleg sadnega drevja urejen velik zelenjavni in zeliščni vrt
(Radiše 1995, foto: Sandra Habjanič, original hrani Damjana Žbontar)

spomladi, ko se dvigajo rastlinski sokovi. *“Vse je dobro, če le majnika nabereš.”* *“Najboljše je nabrati zelišča do 15. julija. Pri Gospe Sveti takrat blagoslavlajo zelišča.”*

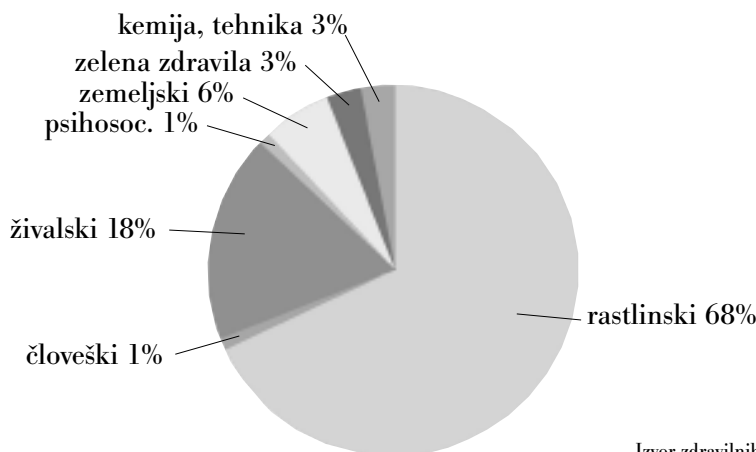
Sušenje je najbolj razširjena metoda shranjevanja zelišč na Radišah. Rastline povežejo v šopke, jih nanizajo na vrvice in posušijo v toplem in zračnem prostoru. Posušena zelišča shranjujejo v neprepustno zaprte steklene ali lončene posode. Prozorne kozarce imajo spravljene v kuhinjskih omarah, shrambah ali kletih, saj zelišča zaradi vplivov svetlobe, zraka in vlage prehitro izgubijo svoje lastnosti. Neuporabljena zelišča vsako leto zavržejo in naberejo sveža.



Uporabljajo tudi naravna zdravila, ki so človeškega (pot, urin), živalskega (med, skuto, sirotko, sladko in kislo smetano, maslo, sladko in kislo mleko, jajca, mast – govejo, pasjo, zajčjo, svinjsko; kvas; polže), rastlinskega (sladkor, ajdovo moko, kruh, praprot, kis, kavo, vino, olivno in bučno olje, korenje, češnje, limone), mineralnega oz. zemeljskega (kamen, vodo) in psiho-socialnega (toploto, masažo in počitek) izvora.

Zelo pogosto sem v domačih lekarnah zasledila zdravila, ki so mešanica narave in kemije in so produkt farmacevtskih tovarn. Ljudje jih imajo vedno pri roki in jim zaupajo: švedska grenčica, baldrijan, propolis, kitajska mast (Chinagold), Vick (proti prehladu), Vitamerfem (za opekline), Montana in Hexarol (za spiranje grla), Diana in Taheebo mazilo (proti revmi) ter sredstva za osebno higieno (milo in zobna pasta). *“V jeseni na Uršulinem sejmu v Celovcu kupim Chinagold. Imam za čez celo leto. To imam že trideset let vedno pri hiši.”*

68



Izvor zdravilnih sredstev

Domače zdravljenje

Naravna, domača zdravljenja so pogosto uspešna in učinkovita. Uporabljajo jih za nenevarne manjše bolezni in reševanje vsakdanjih težav. Praviloma slonijo na izkušnjah, ki so jih zbirale mnoge generacije, in trdnih vezeh z naravo. Današnje domače zdravljenje predstavlja mešanico galenizma (izkustvenega zdravljenja), magičnega zdravljenja, moderne tehnologije in uradne medicine. Tako si pri prehladu skuhamo zeliščni čaj, pojejo žličko medu, vzamejo aspirin in se uležijo v posteljo. Domače zdravljenje predstavlja kompromis med paleto metod zdravljenja z zelišči, kopelmi, masažami, dietami, verovanjem, religijo in magijo. Tovrstno zdravljenje ima precej psiho-terapevtskih kakovosti, ki jih moderna uradna medicina zapostavlja. Gre za sodelovanje bolnika, njegove družine in vaške skupnosti. Glede na to sem to zdravljenje poimenovala domače oz. primarno, saj so prvi koraki zdravljenja storjeni prav doma.

Izkustveno zdravljenje kaže na delno poznavanje človeškega telesa, bolezenskih znakov ter zdravilnih učinkov in delovanje rastlinskih, živalskih, človeških in mineralnih sredstev. **Magično zdravljenje** pa izvira in temelji na verovanju, da je bolezen delo zlih

duhov ali ljudi, obdarovanih s čarovno, magično močjo;¹⁰ bolezen pa se lahko pozdravi ali se pred njo ubrani z magičnimi zdravilnimi sredstvi – predmetom, čarom, zarotitvijo ali magijo.

Še v medvojnem obdobju sta bili naravna in magično-socialna preventivna dejavnost enako pomembni. Če je želel posameznik ohraniti zdravje, je moral upoštevati **preventivna pravila**: pri delu, prehrani, oblačilih, higieni, spolnem in socialnem življenju ...¹¹ Danes se Radišani tovrstnih pravil ne spominjajo več, še vedno pa je v rabi nekaj magično-zaščitnih sredstev, kot so pentagrami, amuleti, pisma sreče in voščila.

Nezaključenega pentagrama, obrambnega lika proti “trutamori”, se spomni še večina rojenih v medvojnem času. Na tistih domačijah, kjer so stare zibke in vozički še shranjeni na podstrešjih, pa pozna pentagrame tudi mlada generacija. Amulet je “vražni” obesek ali kaj podobnega, kar nosijo ljudje v obrambo proti zlim silam, nesreči ali bolezni.¹² Na Radišah to ni več nekje na telesu skrit obesek rdeče barve, ki se dotika kože ter daje nosilcu magično moč. Je droben spominek, ki ga je nosilec dobil v dar z dobrimi željami ali si ga je kupil sam, ker mu je bil preprosto všeč. Nosijo ga kot obesek na verižici, hranijo v denarnici med drobižem ali zavežejo na vzvratno ogledalo v svojem avtomobilu. Pa ne, da bi trdno verjeli v njegovo magično moč, ampak za vsak primer, saj človek nikoli ne ve. Gre za preprosto filozofijo, če že pomaga ne, tudi škoditi ne more, sploh pa menijo, da je to lep okras in primerno darilo.

Poznajo tudi pismo sreče, polno dobrih misli in želja ter morebitne nesreče, ki sledi, če pisma ne oddaš. Piše ti ga nekdo, ki ti želi dobro z navodilom, da ga prepíšeš ali prekopiraš ter razpošlješ svojim prijateljem. Ta pisma so bila popularna predvsem med mladimi ob koncu 70-ih in v začetku 80-ih let. Želje za zdravje so tudi obvezen del napitnic, voščil, pozdravov in slovesov.

Spreminjajo se potrebe, oblike, namembnosti in pomembnosti magično-obrambnih sredstev. Ko stvari počasi izgublajo na pomenu in imamo navado reči, da jih je povozil čas, se sprva omeji kraj uporabe tega predmeta, potem se izgubi njegova barva in nazadnje, ko ljudje ne vedo več, zakaj počno določene stvari, še oblika. In predmet, znak ali magično-obrambno sredstvo utone v pozabo. Nato se, seveda, če se pokaže potreba, rodi nov predmet, z novo obliko, barvo in vsebino, pa vendar služi istemu namenu. Npr. “trutamoro” so včasih risali na hišni prag, na vznožje in zglavje zibke, jo pobarvali z rdečo barvo, ji nastavljali ogledalo, zanj metalo v ogenj kruh, moko in sol ...¹³ Danes so otroške posteljice poslikane z živalicami, žogami, kockami in drugimi igračami. S stropa in luči vise psički, zvončki in ropotuljice. Drugačne stvari z istim namenom – pomiriti in zamotiti otroka. Drugih pomenov nimajo, saj v zle duhove radiške mame ne verjamejo več.

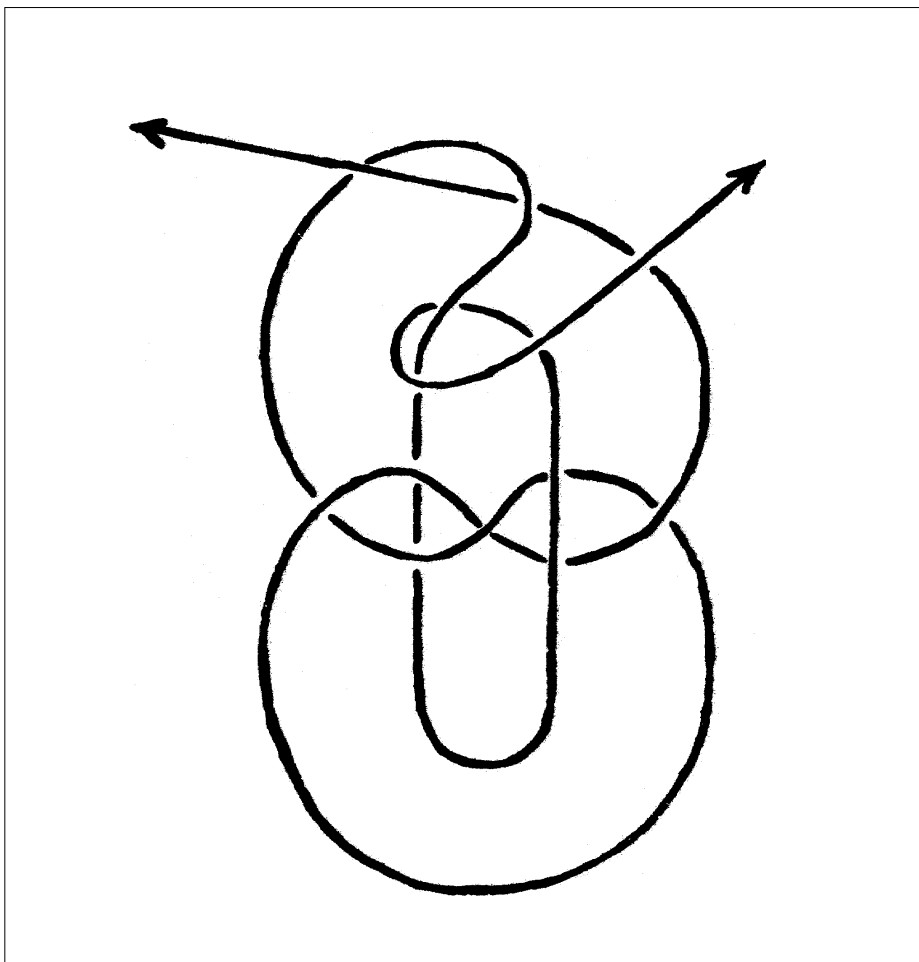
Šele ko je odpovedalo navadno domače zdravljenje, to so avtodiagnoza, družinska

¹⁰ Vilko Novak, Slovenska ljudska kultura, Ljubljana 1960, str. 266.

¹¹ Marija Mojca Terčelj, n. d., str. 84.

¹² France Verbinc, Slovar tujk, Ljubljana 1974, str. 47.

¹³ Pavel Košir, Ljudska medicina med koroškimi Slovenci, v: Časopis za zgodovino in narodopisje 17, Maribor 1922, str. 26.



“Živi voz se naredi tako, da se vrv trikrat zavozla – proti sebi, stran od sebe in še skozi obe nastali zanki.”
(fotokopija iz knjige J. Šašel in F. Ramovš: Narodno blago iz Roža, Maribor 1936/37, str. 44)

diagnostika, klasifikacija bolezni, poznavanje ter klasifikacija zdravilnih zelišč in njih uporaba, različne terapevtske tehnike (masaža, kopel)¹⁴, so se Radišani odločili za kurativo, za zdravljenje pri najbližjem domačem zdravniku.

Magično zdravljenje je verjetno imelo podoben uspeh kot današnji placebo efekt¹⁵, to je psihološki učinek zdravila, ki samo po sebi ni učinkovito.¹⁶ Že samo dejstvo, da se je okolica intenzivno posvečala bolniku in zanj skrbela, je pomenilo korak k zdravju.

¹⁴ Marija Mojca Terčelj, n. d., str. 86.

¹⁵ V farmakologiji za dokazovanje delovanja zdravil navadno opravijo slepi preizkus. Skupina bolnikov prejme preparat, ki ga preizkušajo, druga enaka skupina pa slepi preparat (placebo). (Leksikoni Cankarjeve založbe Medicina, Ljubljana 1983, str 210.)

¹⁶ Leksikoni Cankarjeve založbe Medicina, Ljubljana 1983, str. 165.

Duševno in telesno sta od nekdaj predstavljala celoto in ne dva neodvisna sistema, kot danes to pojmuje uradna medicina. Če pa se je še to zdravljenje izkazalo kot neuspešno, so poiskali strokovno zdravniško pomoč v Celovcu.

Na Radišah sem, glede na sistematično klasifikacijo Ivana Grafenauerja, zasledila le najpreprostejše enočlenske zagovore, ki obsegajo zgolj magični ukaz tisti sili, ki jo hoče zagovornik premagati (vražni izrek).¹⁷ Vsebinsko in obliko zdravilnih čarovnih postopkov je narekovalo verovanje v nadnaravne vzroke bolezni. V splošnem so znani za enake bolezni različni čarovni izreki, združeni s kretnjami in gibi, uporabo navadnih in posvečenih predmetov ter zagovarjanjem.¹⁸ Magično zdravljenje je bilo na Radišah živo še nekaj let po drugi svetovni vojni, danes pa o tovrstnem zdravljenju ni ne duha ne sluha. Radiše so eno redkih območij na Koroškem, kjer se tudi najstarejši ne spomnijo zagovorov za druge bolezni kot urok, ječmen in bradavice, medtem ko se srednja generacija, ki je bila na Radiše poročena (npr. iz Sel) spominja, da so bolezni zagovarjali še njihovi starši.

Spominjajo se magičnega zdravljenja:

- s kamni in zagovarjanjem (revmatizem),
- s kretnjami odmetavanja, pljuvanjem in križanjem (ječmen),
- s prenosom bolezni na predmet (bradavice),
- z glajenjem in zagovarjanjem ob gledanju mladega meseca (bradavice),
- z zagovarjanjem, pljuvanjem in živim vozlom (urok).

Takšne nenevarne bolezni, ki so se razvile tako rekoč "iz nič" in so minile same od sebe, so bile kot nalašč za magično zdravljenje, saj je bilo le-to večinoma uspešno.

Zagovarjalo se je tudi "šen" (vnetje kože, ki jo povzroča streptokok), zatekline, boleče roke in kolena, od "skrnine" (revme) zvite prste, "protin" (vnetje sklepov zaradi nabiranja soli sečne kisline)... To so bili daljši zagovori – ritmizirana besedila, ki jih je zagovarjalec mrmral zelo potihoma in nerazumljivo ter delal križe nad obolelim mestom. Vsebine zagovorov niso hoteli zaupati nikomur, čeprav so veljali za last skupnosti. Verjetno predvsem zato, ker se je mlada generacija magičnemu zdravljenju posmehovala, ni zaupala in verjela njegovim metodam, kaj šele, da bi ga sama uporabljala in širila.

Na Radišah je zdravljenje z magičnimi sredstvi opustila ena generacija prej kot drugod na Koroškem. Verjetno je ključno vlogo odigral radiški župnik Ludvik Jank. V skupnosti je užival strahospoštovanje in njegova beseda je bila radiški zakon. Torej – cerkev je preganjala magično zdravljenje in ga enačila s coprništvom, uradna medicina je pridobivala na veljavi, kmet si je gmotno opomogel, izboljšali so se pogoji za samoizobraževanje ... Vse to je botrovalo pozabi magičnega ter opuščanju domačega zdravilstva.

¹⁷ Ivan Grafenauer, Najstarejši slovenski zagovori, v: Časopis za zgodovino in narodopisje 32, Maribor 1937, str. 275.

¹⁸ Marija Makarovič, Zdravstvena kultura agrarnega prebivalstva..., str. 504.

Nega bolnika na domu

Večina bolezni se začne in razvije v domačem okolju. Ko nastopijo prvi simptomi, si oboleli s pomočjo domačih določi vrsto oz. vzrok bolezni. Najprej mora po spominu obnoviti cel dan, vse, kar se je z njim dogajalo v zadnjem času: kaj je pojedel, pil; s kom se je družil, se ni boleznih od koga nalezal ...¹⁹ Skratka spomniti se mora vseh stvari, ki bi mu utegnile škoditi.

Podobno kot drugod poskušajo tudi na Radišah v začetku zdraviti bolezen z domačimi zdravili ali zdravili, ki se jih lahko dobi brez recepta. Šele ko se domače zdravljenje izkaže za neuspešno ali dolgotrajno, poiščejo strokovno pomoč v Celovcu. Z dolgoletno prakso in raznimi tehničnimi pripomočki (toplomer, "lakmus" papir za analizo urina) so pridobili sposobnost razlikovanja in ločevanja nenevarnih začasnih bolezni od takih, ki zahtevajo takojšnjo zdravniško pomoč. Nega na domu deluje na bolnika pomirjujoče in sproščujoče, na njegove negovalce in skrbnike pa izčrpajoče in utrujajoče. Navadno odgovornost za skupno oz. družinsko zdravje in skrb za bolnika prevzame ženska, ki se v družini najbolj spozna na zdravljenje in obvlada osnove domače nege.

Na Radišah bolnik, ki že hodi ali še hodi v času bolezni, velja za popolnoma zdravega, tisti, ki leži, pa za resno bolnega. Zaplete se, ko se bolan človek spravi na noge v želji, da bi postoril še to ali ono, ker sicer velika skrb za njegovo zdravje takoj usahne. "Saj je že dobro, že hodi," komentirajo in odhitijo po svojih opravkih. In obratno, ko se človek ob manjši slabosti ali utrujenosti uleže v posteljo, takoj vsi prihitijo z nasveti in kupom domačih zdravil ter ga od silne skrbi naredijo res bolnega. Bolnik uživa vrsto privilegijev. Vsi so pozorni, prijazni in potrpežljivi z njim. Celo tisti, s katerimi se sicer ne razume, so v času bolezni pripravljeni pozabiti na stare prepire in razprtije. Za bolnika se vedno najde dobra in spodbudna beseda.

Obolenje posameznika pa je tudi dogodek, o katerem se precej govori. To je priložnost za obisk hiše ali prostorov, kjer so bili redko ali pa sploh še nikoli. Navadno so to spalnice oziroma zasebni prostori, kamor se vsakdanjih obiskov ne vodi. Bolnika pogosto obiščejo otroci, pa ne le domači. Monoton bolnikov vsakdan razgibajo in poživijo s smehom, optimizmom, barvami ... S seboj prinesejo šopek travniškega cvetja ali kakšno slaščico. Moški pošiljajo bolniku pozdrave po ženskem delu družine, ki za bolnika skrbi. Sami nikoli ne pridejo na obisk.

Navadno bolnik v času bolezni leži v svoji sobi. Bolni otroci se v svojih sobah počutijo preveč odmaknjene, zato lahko ležijo v dnevnih prostorih, kjer je vedno kdo ob njih, s kupom slikanic, igrač in televizijo. Ob bolniku radi sedijo, še posebej, če to želi. Ob bolniški postelji na nočni omarici ali stolu uredijo malo lekarno in shrambo z najnujnejšim za bolnika: s toplomerom, brisačo, termoforjem, skodelico čaja, tabletami, pogačo, sadjem ... Hrano kuhajo po bolnikovih željah in jo postrežejo v postelji na pladnju. Bolni si pogosto želijo sadje, ki je za tisti letni čas nenavadno, npr. jagode pozimi ali hrano, ki je redko na vsakdanjem jedilniku. Če je le mogoče, mu ustrezajo v vsaki želji. V kolikor je na dieti, se le-te strogo držijo.

Zavračanje skrbi, nege in obiskov je sramota za družino. Negovalci so užaljeni in jezni, saj bolnik zavrača pomoč v trenutku, ko bi jo najbolj potreboval in ni pripravljen

¹⁹ Marija Mojca Terčelj, n. d., str. 87.

pozabiti starih zamer za nobeno ceno. Bolnik je na Radišah deležen najboljše nege in skrbi. Strežjo mu zaradi iskrene skrbi in želje po čim prejšnjem okrevanju. Velikokrat pa tudi zaradi krščanskega prepričanja, pričakovanja bolnikove hvaležnosti ter želje po priznanju in občudovanju v skupnosti. Za tiste, ki nimajo svojecev, skrbijo bližnji sosede po svojih najboljših močeh.

Bolezen in smrt sta nemalokrat tesno povezani. Ko nastopita, so vsakdanje skrbi potisnjene v ozadje. Zaradi svoje premoči v ljudeh vzbujata strah, spoštovanje in ponižnost. Zato ju skušajo s skupnimi močmi in znanji premagati, ukaniti. Zaradi tradicionalnega, precej izoliranega in na skupnost omejenega načina življenja Radišanov je to prepričanje, ki je sicer skupno ljudem po celem svetu, le še bolj izrazito in vidno.

LITERATURA

- BREMNESS, Lesley: Velika knjiga o zeliščih, Ljubljana 1997.
- GRAFENAUER, Ivan: Najstarejši slovenski zagovori, v: Časopis za zgodovino in narodopisje 32, Maribor 1937, str. 275–293.
- KOŠIR, Pavel: Ljudska medicina na Koroškem I, v: Časopis za zgodovino in narodopisje 17, Maribor 1922, str. 20–32.
- LEKSIKONI Cankarjeve založbe, Medicina (ur.: Ksenja Dolinar), Ljubljana 1983.
- MAKAROVIČ, Marija: Zdravstvena kultura agrarnega prebivalstva v 19. stoletju, v: Slovenski etnograf 33–34, Ljubljana 1991, str. 481–528.
- MAKAROVIČ, Marija: Sele in Selani, Celovec 1994.
- MÖDERNDORFER, Vinko: Ljudska medicina pri Slovencih, Ljubljana 1964.
- NOVAK, Vilko: Slovenska ljudska kultura, Ljubljana 1960.
- SLOVAR slovenskega knjižnega jezika 1–5, Ljubljana 1987–1991.
- ŠAŠEL, Josip in Fran RAMOVŠ: Narodno blago iz Roža, Maribor 1936/37.
- TERČELJ, Marija Mojea: Medicina in magija med Sokeji v Chiapasu (Mehika), Magistrska naloga (Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo), Ljubljana 1992.
- VERBINC, France: Slovar tujk, Ljubljana 1974.
- VOLKSMEDIZIN Heute (ur.: Günter Wiegmann), Münster 1987.
- ŽBONTAR, Damjana: "Da bi le zdravje še bilo!", v: Glasnik Slovenskega etnološkega društva 36, št. 4, Ljubljana 1996, str. 36–39.
- ŽIDOV, Nena: Alternativna medicina v Sloveniji, Etnološki vidik, Doktorska naloga, Ljubljana 1996 (Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo), Ljubljana 1996.
- ŽIDOV, Nena: "Jaz bi tudi gada požrl, samo da bi bilo bolje", v: Glasnik Slovenskega etnološkega društva 37, št. 3, Ljubljana 1997, str. 11–15.

BESEDA O AVTORICI

Damjana Žbontar, dipl. etnologinja in prof. umetnostne zgodovine, bibliotekarka, honorarno zaposlena v knjižnici Slovenskega etnografskega muzeja v Ljubljani. Kot mentorica je sodelovala na raziskovalnih etnoloških delavnicah na avstrijskem Koroškem in v Sloveniji ter na osnovi zbranih podatkov že v času študija objavila nekaj člankov o etnomedicini in higieni kulturi.

ABOUT THE AUTHOR

Damjana Žbontar is a B.A. in ethnology and a professor of art history, part-time employed in the library of the Slovene Ethnographic Museum in Ljubljana. She has acted as mentor in several ethnological research workshops in Carinthia and in Slovenia and has used the collected information to publish, while still a student, several articles on ethno-medicine and the culture of hygiene.

SUMMARY

FOLK MEDICINE IN RADIŠE

74
Illness completely changes the life of a patient and his family. Things which were previously self-evident become incredibly important. Man's life, his existence, his world of values and wishes changes. Everything is subordinated to one single goal – to be healthy again and to restore a normal healthy condition. Until official health and social insurance was introduced in Carinthia in 1965, home treatment prevailed owing to the lack of means and people's close relationship with nature. Treatment was mainly limited to the use of medical herbs, massage, baths and also magical healing. Nowadays home treatment of illnesses has grown more complex and includes besides remains of magical and numerous natural treatments also some knowledge of pharmacy, official medicine, techniques and chemistry.

In addition to its biological or physical aspect home treatment was important also because of its social and psychological effects. Regardless of the fact the Austria has an excellently organised health and social security system, home treatment is constantly increasing. Unless official medicine endeavours to balance man's psychological and physical condition, home treatment as it is practised today is certain to continue. Every individual chooses his own method of treatment and his decision depends on the illness itself, his convictions and the mentality of the family which largely depends on the women. In Radiše a patient will always at first prefer home or primary treatment and the first steps towards recovery are made in the bosom of the family. Official as well as alternative medicine belong to the category of secondary treatment, to which the people of Radiše turn only when home treatment fails.